

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОФІЛАКТИКА У СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ

© Кушпін В. П., 2015

З'ясовано місце та роль оперативно-розшукової профілактики у системі протидії злочинам в Україні. Досліджено поняття оперативно-розшукової профілактики, з'ясовано зміст її специфічних ознак. Запропоновано шляхи активнішого використання можливостей оперативно-розшукової профілактики в частині застосування заходів, що не потребують санкціонування. Обґрунтовано доцільність розвитку системи протидії злочинам у напрямку посилення значення оперативно-розшукової профілактики в умовах демократизації суспільних відносин.

Ключові слова: оперативно-розшукова профілактика, заходи, інформація, санкціонування, протидія, запобігання.

В. П. Кушпін

ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ПРОФИЛАКТИКА В СИСТЕМЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ

В статье определено место и роль оперативно-розыскной профилактики в системе противодействия преступлениям в Украине. Исследовано понятие оперативно-розыскной профилактики, определено содержание ее специфических признаков. Предложены пути активного использования возможностей оперативно-розыскной профилактики в части реализации мер, которые не требуют санкционирования. Обосновано целесообразность развития системы противодействия преступлениям в направлении усиления роли оперативно-розыскной профилактики в условиях демократизации общественных отношений.

Ключевые слова: оперативно-розыскная профилактика, меры, информация, санкционирование, противодействие, предотвращение.

V. P. Kyshpit

TRACKING PREVENTION SYSTEM IN COMBATING CRIME

In the article elucidated the place and role of operational prevention system in combating crime in Ukraine. The concept of operational prevention, revealed the content of its specific features. The ways more active use of the operational application of preventative measures that do not require authorization. The expediency of the system for combating crime in the direction of strengthening the role of operational prevention in terms of democratization of social relations.

Key words: Tracking preventive measures, information, authorization, combating, prevention.

Постановка проблеми. Демократичні перетворення на шляху розбудови правової держави та громадянського суспільства висувають нові пріоритети у реформуванні діяльності щодо протидії

злочинам в Україні. У теорії попередження злочинності протидія злочинам, як складна системна діяльність, поєднує такі підсистем: 1) загальну організацію боротьби (інформаційно-аналітична діяльність, кримінологічне прогнозування, визначення стратегії й тактики боротьби зі злочинністю, програмування боротьби зі злочинністю, створення і вдосконалення правової основи, реалізація, коректування програм боротьби зі злочинністю, координація діяльності суб'єктів щодо боротьби зі злочинністю, організація та розвиток наукових досліджень у цій сфері, підготовка професійних кадрів і підвищення їх кваліфікації, формування правової культури членів суспільства тощо); 2) профілактику злочинів як систему заходів, які застосовують у суспільстві, щоб стримати зростання злочинності і знизити, за можливості, її рівень усуненням детермінант злочинності, а також за допомогою запобігання та припинення конкретних злочинів; 3) правоохоронну діяльність, що передбачає репресивну (каральну) практику (здебільшого, розкриття злочинів, притягнення винних до кримінальної відповідальності, призначення покарання особам, винним у вчиненні злочинів тощо), а також право відновлювальної діяльності (відновлення порушених злочином законних прав і інтересів, забезпечення відшкодування завданої шкоди тощо). При цьому у кожному конкретному випадку щодо різних видів злочинів співвідношення правоохоронної діяльності та профілактики має бути максимально збалансованим [1, с. 399].

На сучасному етапі у науковій літературі та юридичній практиці, значна увага приділяється модернізації системи протидії злочинам в Україні з метою якомога меншого застосування засобів кримінальної репресії. У зв'язку з цим комплексне розроблення проблематики профілактики злочинів є вкрай актуальним. Попри свою цільову спорідненість заходи щодо недопущення вчинення злочинів, зниження рівня злочинності та зменшення її суспільної небезпеки, можуть бути різного змісту, зокрема оперативно-розшукового характеру. Разом з тим, зважаючи на специфіку реалізації оперативно-розшукової профілактики, що пов'язано з наявністю заходів негласного характеру, її значення у системі протидії злочинам в Україні необґрунтовано нівелюється упродовж тривалого періоду часу. Отже, з'ясування значення, особливостей, функції оперативно-розшукової профілактики сприятиме подальшому розвитку системи протидії злочинам в Україні у напрямку її гуманізації.

Метою дослідження полягає у визначенні особливостей та ролі значення оперативно-розшукової профілактики у системі протидії злочинам в Україні.

Стан дослідження. Дослідженню окремих аспектів оперативно-розшукової профілактики присвячено праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як Б. І. Бараненко, Б. Т. Безлепкін, А. В. Белоусов, В. В. Гевко, В. А. Глазков, В. А. Дашко, Є. О. Дідоренко, Є. А. Доля, І. М. Доронін, С. Ю. Ільченко, Ю. П. Кобець, Є. Г. Коваленко, І. П. Козьяков, В. А. Колеснік, М. І. Курочка, Є. Д. Лук'янчиков, А.О. Ляш, В. Т. Маляренко, Д. Й. Никифорчук, В. І. Ніндіпова.

Виклад основних положень. Оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Згідно з положеннями чинного законодавства матеріали оперативно-розшукової діяльності, зокрема, використовуються “...для попередження, виявлення, припинення злочинів” [2]. Отже, невід'ємною складовою оперативно-розшукової діяльності є оперативно-розшукова профілактика, поняття якої останнім часом ретельно розробляється у юридичній науці. Так, наприклад, І. І. Басецький розглядає оперативно-розшукову профілактику як діяльність, що спрямована на виявлення й усунення причин злочинів, умов, що їм сприяють, а також виявлення осіб, що допускають відхилення від норм поведінки, з метою профілактичного впливу на них (І. І. Басецький) [3, с. 113–120]. Разом з тим це визначення оперативно-розшукової профілактики практично не відрізняється від поняття профілактики правопорушень, що розроблене у межах теорії попередження злочинності (запобігання злочинам). Натомість переважна частина учених, виокремлюючи оперативно-розшуковий вид профілактики, акцентують увагу на її специфічних ознаках і, зокрема:

– використання оперативно-розшукових сил, засобів і методів (гласних і негласних) щодо виявлення та усунення причин і умов злочинів, впливу на осіб з криміногенними нахилами (Е. І. Бордиловський, І. П. Козаченко, Н. Є. Філіпченко, В. П. Шиєнок, О. М. Джужа) [3, с. 242; 5, с. 231; 6, с. 24; 7, с. 78–94];

– вживання заходів профілактики суб'єктами оперативно-розшукової діяльності (Я. Ю. Кондратьєв, Г. Г. Лаєвський, Н. Є. Філіпченко, Г. А. Аванесов) [4, с. 43–46; 5, с. 78–95; 6, с. 16–17; 7, с. 331–372];

– прихованість впливу на об'єкти (причини злочинності, умови, які сприяють учиненню окремих видів злочинів, правопорушник та його поведінка) та реалізація профілактичних заходів від одержання негласної інформації до комбінування оперативно-розшукових можливостей щодо усунення протиправної поведінки, протиправної ситуації (обстановки), недопущення настання суспільно небезпечних наслідків [7, с. 202] (С. С. Малигін, А. Є. Чечьотін);

– специфічність об'єктів індивідуальної оперативно-розшукової профілактики, яким є не будь-які особи з криміногенними нахилами, які допускають порушення норм моралі чи правил співжиття, а саме ті особи, які виявляють намір вчинити злочини чи готуються до його вчинення і, зазвичай, перебувають на оперативних профілактичних обліках [6, с. 78–95].

Відповідно й заходи оперативно-розшукової профілактики є жорсткіші, “рішучіші”, порівняно з заходами кримінологічної профілактики злочинів. Зважаючи на це, окремі автори оперативно-розшукову профілактику додатково розглядають не лише як діяльність щодо виявлення та усунення криміногенних факторів, встановлення осіб з криміногенними нахилами з метою проведення з ними відповідної виховної роботи. Так, наприклад, В. П. Шиєнок пропонує під оперативно-розшуковою профілактикою також розуміти систему оперативно-розшукових заходів, які спрямовані на додаткову перевірку первинної інформації щодо осіб і факти, які становлять оперативний інтерес [3, с. 242]. Отже, важливим засобом оперативно-розшукової профілактики є збір, нагромадження, оцінка та обробка відповідної розвідувальної інформації [8].

І. В. Сервецький, О. М. Юрченко оперативно-розшукову діяльність розглядають крізь призму закономірностей злочинної поведінки осіб, які відображають їх сутність і зміст, а саме:

- закономірності, пов'язані з виявленням злочинного потенціалу осіб;
- зовнішні ознаки злочинної поведінки, а також психологічні, що дозволяють виявити осіб, які вчинили злочинні діяння;
- взаємодію осіб, які вчинили злочинні діяння, що призвело до порушення цілісності живої та неживої природи, традицій, звичаїв, законодавства, яке закріплює такі діяння, як карні;
- негласне інформаційне забезпечення кримінального процесу для виявлення носіїв інформації, вдосконалення процесу надходження до розшукових підрозділів такої інформації, її перевірка, зіставлення, вивчення, узагальнення, прогнозування наукових висновків;
- встановлення, налагодження негласної співпраці з особами, які є конфідентами (встановлення осіб, які є носіями оперативної інформації), визначення тактичних прийомів, які необхідно застосувати для спонукання їх до активної співпраці, забезпечення конфіденційності передання інформації, гарантування безпеки конфідентів, забезпечення матеріального заохочення, сприяння розробленню технічного оснащення обліку осіб, які є носіями злочинної поведінки й учинили небезпечні діяння;
- негласне документування ознак злочинної діяльності, задуму, готування, замаху і вчинення злочинного діяння та негласне дослідження результатів злочинної поведінки;
- використання даних, зафіксованих під час негласного провадження у кримінальне судочинство [9, с. 5–6].

Нині основними джерелами інформації оперативно-розшукової профілактики є: негласний апарат, автоматизовані інформаційні системи, автоматизовані робочі місця, оперативні обліки, алфавітні картотеки, мережа Інтернет [10]. Відповідна оперативно-розшукова інформація має бути: точною; вірогідною; насиченою, що скорочує час і ресурс для її сприйняття, передавання; лаконічною за формою викладу; оптимальною; повною; комплексною; ієрархічною за рівнем надходження та використання для прийняття управлінських рішень; корисною для виконання завдань профілактики злочинів [11, с. 177–178].

Оперативний працівник має знати достатній обсяг відомостей про професію, освіту, сімейні та інші зв'язки осіб, що поставлені на облік, їх злочинне минуле, адміністративні правопорушення, особливості характеру, захоплення тощо. Для постановки особи на оперативно-профілактичний облік необхідно ретельно вивчити особливості особистості, навколишнього середовища, чинників, що впливають на формування антигромадських поглядів тощо. Разом з тим оперативно-розшукові бази даних, як правило, містять інформацію лише про об'єкти та факти, що мають відповідне

кримінальне “забарвлення” [3]. Цілком погоджуємося з А. А. Галючек та В. Ю. Журавльовим, які зазначають, що використання зовнішніх (стосовно системи ОВС) інформаційних масивів дозволить вчасно здійснювати багатофакторний перехресний аналіз оперативної та службової інформації, що забезпечить своєчасне виявлення взаємозв'язків між здавалось би розрізненими фактами [12].

Отже, виконання завдань оперативно-розшукової профілактики потребує ширшого використання інформації, й в особливості кримінологічного характеру. Під кримінологічною інформацією розуміють сукупність відомостей про злочинність, її причини та умови, особу злочинця, шляхи і заходи профілактики правопорушень, про діяльність правоохоронних органів й інших суб'єктів запобіжної діяльності. Кримінологічна інформація повинна відповідати таким основним вимогам, як повнота, точність, достовірність, корисність, оптимальність, своєчасність [13, с. 137]. Головними джерелами кримінологічної інформації є, по-перше, статистична звітність про злочинність та результати боротьби з нею, і, по-друге, результати науково-кримінологічних досліджень.

Кримінологічна інформація у галузі профілактики злочинів – це сукупність знань, необхідних і достатніх для того, щоб система профілактики могла здійснювати доцільну взаємодію, координувати та субординувати стосунки суб'єктів профілактики, спрямовувати їх діяльність як цілого до запрограмованої мети. Зазвичай розрізняють три компоненти структури кримінологічної інформації в галузі профілактики злочинів, зокрема оперативно-розшукової: а) інформація про стан суб'єктів профілактики злочинів (відомості про сили і засоби суб'єктів профілактики злочинів та результати аналізу їх діяльності); б) інформація про стан об'єктів профілактичного впливу (кримінологічна характеристика злочинів, кримінологічний портрет особи злочинця, дані про навколишнє середовище, що негативним чином впливає на поведінку особи, або ж навпаки, можливості якого реально використати в цілях спонукання особи до відмови від реалізації злочинних намірів тощо); в) інформація про стан соціальних умов профілактичної діяльності (відомості соціально-демографічного характеру; відомості економічного характеру тощо) [14, с. 18].

З метою виконання завдань оперативно-розшукової профілактики особливо корисними видаються кримінологічні відомості щодо типологічного вивчення особистості злочинця. До того ж типологічний метод може послужити методологічним підґрунтям для ефективної профілактичної роботи з особами, які виявляють готовність вчинити злочин. Своєю чергою кримінологічне моделювання можна успішно застосовувати в ході розроблення планів оперативно-розшукової профілактики з особами, які схильні до вчинення злочинів. Дані кримінологічних прогнозів можна брати за основу у разі постанови особи на оперативно-профілактичний облік.

Окрім цього, використання кримінологічної інформації видається цілком доцільним у процесі реалізації оперативно-розшукових заходів, що не потребують їх санкціонування, а саме:

- опитування, що являє собою спеціальну бесіду з метою пошуку інформації, прихованої від правоохоронних органів про осіб, факти, обставини, інші необхідні відомості для виконання завдань оперативно-розшукової профілактики;

- наведення довідок за допомогою безпосереднього вивчення документів, скерування офіційних запитів, що передбачає збирання біографічних відомостей щодо особи-об'єкта оперативно-розшукової профілактики, його родинних зв'язків, освіти, роду занять, майнового стану, місця проживання, фактів вчинення правопорушень у минулому, причетності до протиправної діяльності;

- дослідження документів, – це позапроцесуальне вивчення об'єктів, в результаті інших оперативно-розшукових заходів, до моменту порушення кримінальної справи та з метою виявлення ознак злочинної діяльності й причетності до неї конкретних осіб, яких перевіряють;

- негласне спостереження (фізичне, електронне, комплексне) й, зокрема, за особою, з метою одержання інформації щодо ознак злочинної діяльності, можливих співучасників тощо;

- ототожнення особисті, що полягає у позапроцесуальному впізнанні особи за комплексом ідентифікуючих ознак, і, зокрема, його кримінологічним портретом.

Отже, інформація, що використовується у ході оперативно-розшукової профілактики, є достатньо об'ємною, різномірною, а тому потребує комплексного наукового аналізу й, зокрема кримінологічного. Лише за таких умов її подальше використання може позитивно вплинути на ефективність оперативно-розшукової профілактики.

Загалом обсяг і зміст оперативно-розшукової профілактики має перебувати у відповідному співвідношенні з обсягом та змістом інформації, яка перебуває в обігу. Важливим завданням управління у цьому напрямку є пошук оптимальності співвідношення між параметрами інформації, зокрема кримінологічної, та параметрами оперативно-розшукової профілактики.

Окрім цього, актуальність використання можливостей оперативно-розшукової профілактики обумовлюється змінами до законодавства України, за яким відбувається правове регулювання оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Висновки. Проведений науковий аналіз дає змогу підсумувати, що оперативно-розшукова профілактика є окремим видом профілактики, що має на меті недопущення вчинення злочинів. Її особливостями є використання негласних методів спостереження. Сучасна оперативно-розшукова діяльність трансформувалася в нові, відкритіші форми, що обумовлює доцільність ширшого залучення можливостей оперативно-розшукової профілактики з метою зниження практичних можливостей реалізації злочинних намірів особами з криміногенними нахилами. У зв'язку з цим, зокрема, пропонується активніше практикувати використання можливостей оперативно-розшукової профілактики у частині оперативно-розшукових заходів, що не потребують їх санкціонування. Такий підхід сприятиме розвитку системи протидії злочинам у напрямку посилення значення оперативно-розшукової профілактики. В умовах демократизації та гуманізації суспільних відносин використання можливостей оперативної-розшукової профілактики як складової протидії злочинності не втрачатиме своєї актуальності.

1. Кримінологія: учебник для вузов / Под ред. А. И. Долговой. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: ИНФРА М), 2002. – 848 с. 2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. 3. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник. 2-е изд., доп. и перераб. ; под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова, А. Ю. Шумилова. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 848 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://www.bnti.ru/showart.asp?aid=989&lvl=05>. 4. Кримінологія: [підручник] / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 558 с. 5. Козаченко И. П. Правовые и организационно-тактические основы оперативно- розыскной профилактики преступлений : ав- тореф. дис. ... д-ра юрид. наук / И. П. Козаченко ; ВНИИ МВД РФ. – М., 1992. – 48 с. 6. Н. Є. Філіпенко Проблеми правового регулювання діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України / Н. Є. Філіпенко // Форум права. – № 1 2005. – С. 78–95. 7. Аванесов Г. А. Кримінологія и социальная профилактика / Г. А. Аванесов. – М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. – 526 с. 8. Боков О. В. Кримінологические основы управления деятельностью органов внутренних дел по борьбе с преступностью и обеспечения безопасности граждан : дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.08 / О. В. Боков. – М. (С фондов Российской Государственной библиотеки. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravolib.pp.ua/kriminologicheskie-osnovyi-upravleniya.html>. 9. Сервецький І. В. Спеціальна діяльність правоохоронних органів, що здійснюється під час проведення гласних, негласних слідчих (розшукових) дій // І. В. Сервецький, О. М. Юрченко, В. В. Редька // Часопис Академії адвокатури України – 2012. – № 15–2'. – С. 1–6 10. Цехан Д. М., Луцюк П. С. Інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання злочинам у сфері господарської діяльності оперативними підрозділами ОВС / Д. М. Цехан, П. С. Луцюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: // <http://criminology.onua.edu.ua/?p=477>. 11. В. Білецький Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності у прикордонній сфері / В. Білецький // Держава та суспільство. – 2011. – С. 176–180. 12. Галючек А. А. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю ОВС : [метод. рекомендації] / А. А. Галючек, В. Ю. Журавльов. – Запоріжжя : Запорізький юрид. ін-т ДДУВС, 2008. – 59 с. 13. Кримінологія і профілактика злочинів: [курс лекцій] / Ю. В. Александров, А. П. Гаврилишин, В. Г. Лихолоб та ін. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1996. – 174 с. 14. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Третьякова Т. А. Стислий словник кримінологічних термінів: [навчальний посібник]; під заг. ред. О. М. Джужи. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 47 с.